

Kulturális jogok – kulturális igazgatás – kultúrpolitika

Kulturális jogok, kulturális igazgatás és kultúrpolitika – a köznyelvben gyakorta összemossott jelenségek. Három tartalmukban eltérő, ám egymástól mégis elválaszthatatlan fogalom. A 21. századi közéletben vajon mit is ölelnek fel a szóban forgó terminusok, mik a közöttük lévő különbségek, és mely pontokon kapcsolódnak? Tanulmányomban ezekre a kérdésekre kísérlek meg választ adni.

A polgári alkotmányos állam korai fejlődési szakaszában a kulturális tevékenység intézményesedésével megfigyelhető az állam kulturális szerepének, funkciójának folyamatos kiszélesedése – amely a jóléti állam megjelenésével nyerte el legkiterjedtebb állapotát. Az oktatás, a tudományos kutatás és annak eredményei, valamint a művészetek mind-mind olyan emberi egyéni-közösségi tevékenységek, amelyek közvetlenül vagy közvetve a társadalom önmeghatározásának és fejlettségének alapját, illetve indikátorát adják. Ám az állam szerepvállalását tekintve – különösen a 20. század tapasztalatai, a jóléti állam liberális és konzervatív értelmezései tükrében – folyton visszatérő kérdés annak mértéke, illetve struktúrája.¹

(Kulturális jogok)

Alapjogi struktúra

A kulturális élet számos társadalmi aspektusa közül a jogrendszer a normativitás igényével szövi át a szektor egyes viszonyait. A kultúra jog által szabályozott elemei heterogén tulajdonságokat mutatnak, amelyek eltérő jogi eszközöket követelnek – ennek köszönhetően magánjogi és közjogi, anyagi és eljárásjogi intézmények egyaránt megtalálhatóak. A kultúra alkotmányjogi dimenziója – a jogág karakteréből adódóan – a szféra jogi vonatkozásainak fundamentumát képezi, így vizsgálata különösen jelentékeny. A konstitucionalista felfogás az alapvető jogokkal köthető össze – azaz azokkal a jogviszonyokkal, amelyek az egyénnek alkotmányjogilag elismert alanyi jogokat biztosítanak az állammal szemben.² A téma szempontjából ezek a művészet és a tudomány szabadsága, a művelődéshez való jog, valamint az oktatáshoz való jog – amely alanyi jogokat együttesen kulturális jogoknak nevezünk. A kulturális jogoknál azonban egyfajta kettősség mutatkozik meg azok alapjogi jellegében, így e jogosultságok összetettsége részletes kibontásra szorul.

Az említett alapvető jogoknak ún. szabadságjogi része az állami beavatkozástól mentes területet öleli fel. Ennek megfelelően azok *status negativus* karakterrel írhatóak le, amely egyrészt az állam távolmaradását, másrészt pedig a törvényeken keresztül annak biztosítását követeli meg, hogy az egyénnek ezt a szféráját mások is tiszteletben tartsák. Előbbi az úgynevezett elhárító, míg utóbbi az úgynevezett védelmet biztosító kötelessége az államnak, amelyek az egyén oldalán jogosultságként jelennek meg.³ A szabadságjogok többségének a szerkezete megegyező: a jog *alanya* az egyén, *kötelezettje* az állam, illetve az állam nevében eljáró személyek, a jog *tartalma* pedig a beavatkozástól való tartózkodás.⁴ Lényegében tehát a kulturális jogok jelen komponense a jogosultak szabadságszféráját biztosítja.

A kulturális jogi jelleg – a *status positivus* ismérv alapján – az egyént az állammal szemben megillető olyan igényeit jelenti, amelyek az állam aktív cselekvését célozzák.⁵ Ezeknek a jogoknak a tényállási ismérvei tehát úgy vannak megfogalmazva, hogy abból az egyén az állam aktív cselekvését (szolgáltatását) közvetlenül, anyoni jogként veheti igénybe. Ennek köszönhetően az alapvető jogok nem csupán elhárító, valamint védelmet biztosító jogok, hanem egy részük szolgáltatási jog is.⁶ E jogok *alanya* általában az egyén, ugyanakkor *kötelezettje* nem csupán az állam, hanem egyes jogoknál magánintézmények is. *Tartalmukat* vizsgálva pedig megállapítható, hogy csak töredékük rokonítható a szabadságjogokkal.

A tudomány és a művészet szabadsága

A magyar jog alkotmányjogi dimenzióban azonos módon szabályozza a tudomány és a művészet szabadságát, amely metodika az alkotmányozói megfontolásokon túl alapjog-dogmatikai indokra vezethető vissza. A szóban forgó alapvető jogoknak ugyanis megegyező a normafelépítése: a kulturális jogi jellemvonáson túli kettős karakterük a szabadságjogok között is egyedülálló, mivel egy, a személyiség szabad kibontakoztatásához való jog speciális megnyilvánulásaként felfogott elemet és egy kommunikációs aspektust is tartalmaznak. Ebből adódóan a két jogot – azonos dogmatikai struktúrájuk és tételes jogi megjelenésük miatt – a továbbiakban „testvérjogokként” kezelem, amelyekre külön-külön is ugyanazok a standardok alkalmazandóak.

Míg a tudomány szabadsága vonatkozásában leszögezhető, hogy a tudományos élet szabadságának általános tartalma a tudományos ismeretek megszerzésének (kutatás szabadsága), illetve ezek terjesztésének jogát (tudományos ismeretek, eredmények, nyilvánosságra hozása),⁷ addig a művészet szabadsága „a művészeti alkotómunka szabadságát, a művész bármely meg nem engedett korlátozástól mentes önkifejezését, valamint a művészeti alkotások nyilvánosság elé tárásának, illetve bemutatásának, terjesztésének szabadságát jelenti.”⁸ *A szabadságjogi védelem tehát a tudománynak és művészetnek mint sajátos kifejezésnek biztosít garanciát az állam önkényével szemben. Ez a jogvédelem karakterét tekintve a tudomány és a művészet dinamikus-konstitutív elemére vonatkozik, azaz a kutatói és alkotói folyamatra, valamint annak kinyilvánítására.*⁹ Ezt az értelmezést igazolja a hatályos alkotmányi szabályozás is, amikor rögzíti, hogy „[M]agyarország biztosítja a tudományos kutatás és művészeti alkotás szabadságát”.¹⁰

Az állam diszkrecionális jogkörébe tartozik annak meghatározása, hogy milyen intézményi hálót kíván húzni az alapjog köré az alaptörvényben. A lehetőségek skálája széles: az általános deklarációtól egészen a konkrét infrastrukturális elemek nevesítéséig terjedhet. Az alkotmányozó oldaláról az előbbi megoldás a szerencsésebb, mivel nem kell hosszú távon elköteleznie az államot valamely garanciaelem fenntartása mellett. Utóbbi tekintetében a következő megoldások az elterjedtek: az oktatási rendszer, egyéb speciális intézmények, vagy az állami támogatás alkotmányba építése.

A kulturális jogi szerepfelfogás a magyar alkotmányozó részéről sajátos módon realizálódott a tételes jogban. Az államok többsége a kulturális jogoknak ezt az elemet vagy nem, vagy csupán áttételesen szokta deklarálni, például a művelődés, illetve az oktatáshoz való joggal összefüggésben – tehát a kultúra passzív aspektusa oldalán. Ezzel ellentétben a magyar Alaptörvény közvetlenül az aktív pozícióhoz kapcsolódó, és attól elválaszthatatlan intézményeket hívott életre az alapjogok legkiterjedtebb védelmére. A vonatkozó X. cikk (3) bekezdésének első mondata a következő megfogalmazással él: „Magyarország védi a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Művészeti Akadémia tudományos és művészeti szabadságát”

Az Alaptörvény tehát a korábbi Alkotmányhoz képest kibővült – többek között – azzal, hogy immár a köztestületekre vonatkozóan is tartalmaz nóvumnak számító rendelkezést, mivel külön nevesíti a Magyar Tudományos Akadémiát (MTA) és a Magyar Művészeti Akadémiát (MMA).¹¹

A magyar állam az akadémiák és a művészet, valamint a tudomány szabadságának alaptörvényi összekapcsolásával nemzetközi viszonylatban is egyedülálló lépést tett a kulturális alapjogok kiteljesítése és védelme irányába. A megoldás implicit módon az állam aktív művészeti és tudományos szerepvállalásaként fogható fel, mivel e köztestületek a kultúrával összefüggő közfeladatok megvalósításáért felelnek.

Az oktatáshoz való jog¹²

A művelődéshez való jogot az állam elsődlegesen az oktatáson keresztül biztosítja, amely alanyi oldalról a képzéshez való hozzáférést takarja, míg annak tárgyi vonatkozása az oktatási rendszer egyes szintjeit differenciálja. Előbbi a tanszabadság egyik eleme, a tanuláshoz való jog, amely felöleli az iskolaválasztás szabadságát – ennél fogva az a kötelezettség hárul az államra, hogy lehetővé tegye az egyének számára ezt a választást. Utóbbi kapcsán az Alaptörvény deklarálja a háromszintű oktatási szisztémát: egyrészt az ingyenes és kötelező alapfokú, másrészt az ingyenes és mindenki számára hozzáférhető középfokú, harmadrészt a képességei alapján mindenki számára hozzáférhető felsőfokú oktatást.¹³ Ez azt jelenti, hogy az állam köteles megfelelő számú és típusú oktatási intézményt fenntartani. E feladata legszélesebben az alapfokú képzés esetén áll fenn, mivel az az egyén számára ingyenes és kötelező. A középfokú oktatás bár szintén ingyenes, immár nem kötelező – ennek ellenére a hozzáférés lehetőségét biztosítani kell. Végül a felsőoktatás a legszűkebb terület, mivel kötelezettsége az intézményfenntartáson túl „csupán” arra terjed ki, hogy biztosítsa az azonos képességű egyének számára az esélyegyenlőséget.¹⁴ Ezek az állam *status positivus* feladatai körébe sorolandók, míg a tankötelezettség *status passivus* karakterű előírás.

A művelődéshez való jog kiterjesztése

Bár a művelődéshez való jog primer területe az oktatás, a modern állam művelődéshez kapcsolódó szerepe mára kiterjed olyan területekre is, amelyek nem sorolhatóak a klasszikus oktatás körébe. Az iskolán kívüli művelődésre ugyanúgy érvényes, hogy az állam köteles létrehozni a megfelelő szolgáltatások rendszerét – majd az állampolgárok számára biztosítani kell a jogot ezeknek az igénybevételére.¹⁵

Ezt a megközelítést igazolja Bragyova András véleménye, aki a művelődés metajurisztikus fogalmát beemelte a jogrendszerbe: „a művelődéshez való jogban a művelődés az öncélú, a személyiség fejlődését szolgáló általános kultúrát jelenti, amelynek alapjait az ember az oktatásban sajátítja el.”¹⁶ Ezen túl pedig a művelődés tág értelmezése, azaz a szóban forgó jog oktatási rendszeren kívüli implicit hatóköre mellett érvel, amikor kimondja, hogy „[a] művelődés az általános kultúra (e latin terminus fordítása a „művelődés”), az antik paideia értelmében vett általános műveltség elsajátításának jogát jelenti. Az egyetemi oktatásnak ugyan az előbb említettek szerint van köze az így felfogott művelődéshez, de az egyetemi oktatás meghatározó része nem az előbbi értelemben felfogott általános – mintegy öncélú – műveltség megszerzését segíti elő”.¹⁷

Az Alaptörvény XI. cikke (2) bekezdésének első fordulata egyértelműen rámutat arra, hogy a művelődéshez való jog nem feltételezi az oktatási rendszerhez való kapcsolatot: „Magyarország ezt a jogot [mármint a művelődéshez való jogot – Cs. Zs.] a közművelődés kiterjesztésével és általánossá tételével [...] biztosítja.” Ez a rendelkezés megteremti

az iskolán kívüli művelődés alkotmányi fundamentumát. A nemzetközi jog az általam vázolt csoportosításhoz igazodva tág tartományban határozza meg a közművelődés fogalmát: „a közösségi kulturális életben való szabad részvételhez, a művészetek élvezéséhez” való jog.¹⁸ A művelődéshez való jog ennek megfelelően kulcsjognak tekintendő, amely számos más alapvető jog érvényesülésének előfeltétele.¹⁹

A jog *status positivus* karaktere is érvényre jut, amikor az állam részleteiben rendelkezik a közművelődési törvény keretében.²⁰ Ennek legfontosabb aspektusa a művelődéshez való jog további intézményi alaptípusainak, azaz a muzeális intézmények, a nyilvános könyvtári ellátás szerveinek, valamint a közművelődési intézmények törvényi rögzítése. Ezenfelül a jogalkotó *expressis verbis* deklarálja, hogy a települési önkormányzat kötelező feladata a helyi közművelődési tevékenység támogatása.²¹

Mindebből is adódik, hogy a művelődéshez való jog – megvalósulását tekintve – fokozatos (progresszív) karakterű: érvényesíthetősége jelentős mértékben függ az állam teherbíró képességétől. Ezen túl az Alkotmánybíróság kimondta, hogy e jogból levezethető szabályozás egyensúlyt hivatott teremteni az egyén alapvető jogain alapuló igényei és az állam számára rendelkezésre álló anyagi eszközök között.²²

(*Kulturális igazgatás*) A közigazgatási jog azoknak a jogi normáknak az összessége, amelyek az alkotmányjogi szabályozás keretei között a jogalanyok és az állam közötti viszonyokat rendezik. Ez kiterjed a társadalom tagjai és szervezetei által tanúsított magatartások befolyásolására, amely az állami közhatalom (impérium) birtokában nagyrészt jogalkalmazás (jogérvényesítés) útján végzett szervezést, döntés-előkészítést, döntést és végrehajtást, továbbá a közigazgatási szervek egymás közötti viszonyainak szabályozását jelenti.²³ A kulturális igazgatás a közigazgatás részeként jelenik meg: azon a ponton, amikor az állam beavatkozik a magánszférába – ennek oka pedig egyrészt az, hogy a kultúra közüggé válik; másrészt, hogy a társadalom bizonyos rétegei ne rekedjenek annak hatókörén kívül.²⁴ A kulturális igazgatásnak a továbbiakban két markáns területe van: a statikus elemnek számító *kulturális intézményrendszer* és a *közszolgáltatások* ellátásának dinamikus működési formája.

A kultúraigazgatás institutionális oldala

Ha a szorosan vett közigazgatási tevékenységeket vesszük alapul, elsődlegesnek tekinthetjük a közigazgatás *szervezetirányító* funkcióját.²⁵ Ez annak tudható be, hogy az állam kulturális funkciójából következő feladatokat túlnyomó részben a közigazgatás közvetíti a társadalom számára, azaz a közigazgatás valósítja meg ezeket a feladatokat. E kulturális szervezeteknek számos változata létezik. Egyesek autonóm jogállásúak, az államtól elkülönültek, önkormányzattal rendelkeznek, és közszolgáltatást látnak el. Mások közintézetek, amelyek szintén széles körű szakmai önállósággal, autonómiával rendelkeznek, de a közigazgatás szervezetirányítása alá tartoznak. Ezeken túl pedig fellelhetőek olyan közhasznú vállalatok, amelyek tekintetében a közigazgatás látja el az állam tulajdonosi irányítási jogosultságait.

A közigazgatás széles körű szervező, menedzselő tevékenységet lát el a kulturális életben, amely összehangolja, a meghatározott célok elérésére ösztönzi a kulturális szervezetek munkáját. E tevékenységhez szorosan kapcsolódik az állam mecénási tevékenysége, azaz az *állami támogatás rendszere*,²⁶ amelyet a kultúra fejlődése, eltartása érdekében az állam biztosít. Az állami támogatás rendszerint a közigazgatás pénzügyi finanszírozó tevékenységén keresztül valósul meg, amely a közigazgatás sajátos formájaként és eszközeként jellemezhető.

Ezek alapján a kulturális közigazgatás a kulturális tevékenységek széles körét öleli fel, amelynek *intézményrendszere* is rendkívül változatos: az államigazgatási szervek mellett megemlíthetjük a területi önkormányzatokat, valamint a köztisztviselői önkormányzatok szerepét is. Látható tehát, hogy a kulturális tevékenységek sokrétűsége – az intézmények típusának megfelelően – az igazgatási rendszert is differenciálja.

A továbbiakban a kultúra közjogi szervezetrendszerét két ismérv alapján modellezem, amelyek a szervei-funkcionális, valamint a relációs osztályozás.

A szervezetrendszer szervei-funkcionális felépítménye

Az intézményrendszer lehetséges elemzésének klasszikus formája az alanyi vagy más néven a szervei szempontú osztályozás. Ennél a tevékenységet végző közigazgatási szerv alapjellemzőjét, illetve a jellegadó főtevékenységét vesszük alapul, ugyanis a szervek típusait az általuk ellátott közigazgatási feladatok, vagy még inkább az azok alapján megrajzolható funkciók határozzák meg. Ez a csoportosítás tehát egyfajta burkolt funkcionális meghatározás is egyben.²⁷

A szervei-funkcionális tematizálás alapvetően három típust tartalmaz, amelyek egyrészt az ágazati szervek, másrészt a köztisztviselői, illetve harmadrészt a fenntartói igazgatás formája.

Az *ágazati igazgatás* alapvetően a vonatkozó szervek működési és befolyásolási területére épít. Ebből kifolyólag különbség tehető központi és nem központi közigazgatási szervek között: előbbi tipikusan az ágazati minisztériumokat és az ágazati feladatot ellátó, országos hatáskörű szerveket öleli fel, míg utóbbinak a klasszikus típusa a helyi önkormányzatok.²⁸ *A kultúraigazgatás körében a legelterjedtebb struktúra a kultúráért felelős minisztérium, valamint a helyi önkormányzatok szisztémája mint szubszidiaritás elve szerint telepített kulturális feladatok címzettje.*

A *funkcionális igazgatási szervek* alatt mai értelemben a közfeladatok szakmai szervek általi ellátását, avagy a feladatellátásba való bevonását értjük. Ennek mintája a közintézmények – például kamarák, köztisztviselői, valamint egyéb szakmai érdekszervezetek – involválása a speciális kompetenciát igénylő szektorális igazgatásba. *A kultúra területén ez a megoldás kiváltképp jól szemléltethető, amennyiben az akadémiák súlyára irányítjuk a figyelmet.*

Végül a *tulajdonosi-fenntartói igazgatás* azt a tevékenységfajtát jelöli – nevéből adódóan –, amely során egyes közigazgatási szervek intézmények fenntartását (vagy azt is) végzik. Ez a forma több „ágazati” kódex szabályozásának is tárgyát szokta képezni, különösen a humán közszolgáltatások esetében – így a kulturális területen is gyakran alkalmazott módszer. A különböző szakterületekre irányuló szabályokból kiolvashatóak azonosságok, amelyek összességéből kirajzolható egy közös tevékenység-típus. Ebbe a körbe többféle szerv tartozhat, így lehet a fenntartó egyébként központi államigazgatási szerv, települési önkormányzat vagy éppen egy köztisztviselő is.²⁹ *A témában is számos példa hozható, amelyek közül a központi államigazgatás szervek fenntartásában lévő, a nemzeti kultúra ápolásában kiemelt jelentőségű, valamint a helyi önkormányzati tulajdonú közművelődési intézményeket emelem ki.*

A szervezetrendszer relációs ismérvei

Ezt az osztályozási szempontot szokás a közigazgatás befolyásának, illetve az igazgatási hatalom erősségének is nevezni.³⁰ E helyütt azért a relációs meghatározást alkalmazom, mert a kulturális intézményrendszer egyes szerveinek az egymáshoz való viszonyát mutatja be. Ebben a viszonyban a közigazgatás befolyása alapján hagyományosan két

kategória nevesíthető: a hierarchikus és a hierarchián kívüli igazgatás.³¹ Ez a két tevékenységfajta aszerint különböztethető meg egymástól, hogy az egyikben lényegesen nagyobb a közigazgatási hatalom, ennél fogva erősebb az igazgatótra gyakorolt közigazgatási befolyás, mint a másikban. Az erős közigazgatási befolyás jogi, igazgatási megoldása a hierarchikus igazgatás, amelyet másként irányításnak nevezhetünk. A másik tevékenységfajta a hierarchián kívüli igazgatás, amely az alá-fölé rendeltség jogi alapját nélkülözi – azaz közigazgatás alárendeltség nélkül.³² A *hierarchikus igazgatás* esetében az igazgatást végző államigazgatási szerv teljhatalmat gyakorol, azaz módja van arra, hogy az igazgatott minden viszonyába beleszóljon. Ezzel szemben a *hierarchián kívüli igazgatást* az jellemzi, hogy egy adott közigazgatási szerv csak a feladat- és hatáskörébe tartozó tevékenységeket, igazgatott viszonyokat befolyásolhatja.

A kultúra közigazgatási dimenziójában jelentkező szervek viszonyrendszere is jól leírható ezzel a módszerrel. E téren több alternatíva is fellelhető az egyes államok jogrendszerében – tendenciaként rögzíthető azonban, hogy a hierarchián kívüli igazgatás valamilyen formája felé tolódott el a nyugati világ.

Kultúra mint közszolgáltatás

Az állam kulturális funkciója³³ mindenekelőtt a különféle *kulturális szolgáltatások biztosításában, szabályozásában* jelentkezik. Ezek a szolgáltatások általában közösségi jellegűnek minősülnek, azaz e közszolgáltatásokat a társadalom egésze számára biztosítani kell. Csak ebben az összefüggésben értékelhetőek a piaci viszonyok, a kulturális jellegű gazdasági vállalkozások a kulturális életben.³⁴

Közvetve magának a közigazgatásnak is – az állam mellett – jelentős szerepe van a *kulturális fejlődés feltételeinek a megeremtésében*. Ez hatványozottan érvényes a kultúrára, különösen a közoktatásra és a közművelődésre, de más kulturális területekre egyaránt – így például a művészeti életre is.

Kiemelendő, és az európai államok jelentős részében elfogadott funkció a *nemzeti kultúra védelme és fejlesztése*. A kulturális élet szinte valamennyi ágazata olyan, ahol szükség van nemzeti kultúrára, nemzeti kulturális intézményekre és a kulturális igények nemzeti mértékű kielégítésére.³⁵

A közszolgáltatások komplex definícióját Hoffman István az alábbiak szerint határozta meg: azok a gazdasági vagy társadalmi szempontból új érték teremtésével együttjáró tevékenységek tekinthetőek közszolgáltatásnak, amelyek nem foglalják magukba az állam közhatalom birtokában ellátott tevékenységét. Ezenfelül a legfontosabb közszolgáltatások a vonatkozó állam alkotmányában manifesztálódnak – többnyire alapjogokként. Végző soron pedig e szolgáltatást az állam jogi úton, meghatározott eljárás keretében biztosítja, amely megnyilvánulhat közvetlen szolgáltatásnyújtásban, finanszírozásban vagy szabályozásban.³⁶

A végzett tevékenység szerint azok a közszolgáltatások, amelyek közvetlenül az emberek testi és szellemi szükségleteit elégítik ki, humán közszolgáltatásoknak nevezük. Ebbe a körbe tartozik az egészségügyi ellátás, a szociális ellátások és a kulturális szolgáltatások – azon belül is a köz- és felsőoktatás, a művészeti, a közgyűjteményi és közművelődési szolgáltatás, a kulturális örökség védelme, és a tudományos kutatás bizonyos része –, valamint a médiaigazgatás és sporttámogatások rendszere.³⁷

A humán közszolgáltatások terminus létjogosultságát a felsorolt területek közös vonásai indokolják. Azonos jellemzőjük egyrészt, hogy mindegyik valamiféle *személyhez kötött szolgáltatótevékenység*: célja, esetleg tárgya maga az ember. Ebből adódik, hogy ezeket a szolgáltatásokat főszabály szerint természetes személyek vehetik igénybe. Másrészt valamennyi humán szolgáltatás – legalább részben – *szellemi munkának*

minősül, amely többnyire magas szintű szakmai tudást és felkészültséget igényel. Harmadrészt, ezeket a tevékenységi területeket *erőteljes állami szabályozás* és azt érvényesítő hatósági szerepvállalás jellemzi.³⁸

E tevékenységek döntő hányadának a közszolgáltatássá válásában a közszolgáltatók valamennyi komponense és indoka kimutatható.

Többségük a *vegyes közjavak* csoportjába sorolható: a szolgáltatás az egyén, azaz az ember személyes igényeinek kielégítésén túl közösségi szükséglet is, ennél fogva közérdek. Emiatt a szolgáltatásból való kizárás egyrészt jelentős költségeket emésztene fel, másrészt olyan káros externális hatásokkal járna, amely a szűkebb közösség, vagy akár az egész társadalom számára aránytalan költségeket generálna.³⁹

E közszolgáltatások megszervezésében domináns szerepet játszik a „*piaci kudarc*”. Ennek, illetve az előbb kifejtett vegyes közjóság-jelleg következménye, hogy ezeket a szolgáltatásokat az állam a társadalmi újraelosztás keretében biztosítja. Olyan redisztribúcióról van tehát szó, amely az elsődleges jövedelemtulajdonosoktól elvonja a megtermelt javak egy részét, és azt a közösségi szükségletek alapján osztja újra, amely metódika nem követi a piaci csere logikáját.⁴⁰

Szinte valamennyi humán közszolgáltatásra jellemző az *információs aszimmetria* jelensége. Ennek oka a szóban forgó tevékenységek szellemi karaktere: a szolgáltatás előteremtéséhez, megvalósításához komoly szakmai ismeretek, gyakran magas fokú képzettségre van szükség. Másfelől viszont, a szolgáltatás igénybe vevői rendszerint nem rendelkeznek ilyen kvalitással – ezért nem, vagy csak részben képes a szolgáltatás minőségét, szakmai tartalmát ellenőrizni.⁴¹

Mindezek az ismérvek azt eredményezik, hogy a humán területen *jogilag részletezett közszolgáltatások* jelennek meg: a jogalkotó először meghatározza magát a közszolgáltatás fogalmát, ezáltal pedig annak tartalmát is, majd kijelöli azokat az állami és/vagy önkormányzati szerveket, amelyek kötelező feladata a közszolgáltatás megszervezése. Tekintettel, hogy e körben az *állami újraelosztás* (redisztribúció) révén teszi az állam lehetővé az igénybe vevők számára a szolgáltatáshoz való hozzáférést, ezek fedezését döntően az állami költségvetés biztosítja. Végül a humán közszolgáltatások szervezését és intézményes formáit vizsgálva, kiemelendő közös vonás a *nonprofit elvű szolgáltatások* dominanciája.⁴²

A humán közszolgáltatások alkotmányból eredő biztosítása az állam kötelezettsége, amelyet a közigazgatás különböző cselekvéseivel valósít meg. Bár a közigazgatási tevékenységfajták közül itt is helyet kapnak az olyan közhatalmi magatartások, mint a jogalkotás vagy a hatósági jogalkalmazás, ezek mellett azonban a humán közszolgáltatások körében valósul meg leginkább a közigazgatás *közvetlen szolgáltatásszervező* funkciója. Ezt egészíti ki negyedik elemként az állami finanszírozás, amely a közhatalmi mecenatúra intézménye.⁴³

Mivel a mai modern államokban, és így hazánkban is a kulturális tevékenység igen sokrétű,⁴⁴ ehelyütt csupán a témánk szempontjából kiemelkedően fontos kulturális ágazatokra sorolom fel. Ilyen területek a tudományügyi, a művészeti, a közgyűjteményi, a közművelődési, és oktatásügyi igazgatás. Megjegyzendő viszont, hogy az egyes országok között jelentős eltérések adódhatnak a kulturális igazgatás ágazatait tekintve: lehetséges, hogy egyes államok a kulturális feladataikat szűkebbre vonták, avagy azokat másként csoportosították, így más területhez tartoznak egyes elemei.⁴⁵

(Kultúrpolitika) A politika többdimenziós természetére az úgynevezett „politológiai háromszöget” alkalmazza a tudomány, amelynek egyik oldalát a politika intézményes világa képezi (*polity*), másik aspektusa a politika szereplőinek konfliktusos, egymással

versengő folyamatait jeleníti meg (*politics*), míg a harmadik pillére a politikai célok, tartalmak világa (*policy*).⁴⁶ A társadalomirányítás tartalmát a közpolitika határozza meg, amelynek hivatása a társadalom fennmaradásának és fejlődésének védelme. Lényegében tehát a közügyek vezénylését, a közösségi problémák megoldását jelenti, és végső soron a köző biztosítására irányul.⁴⁷

Az értekezés szempontjából a politika második és a harmadik értelmezése lesz releváns. Mindennek fényében a közpolitika⁴⁸ egyrészt az angol *politics* kifejezésre utal, vagyis a politikai szférában létező különböző tevékenységekre, akciókra, dinamizmusokra; másrészt pedig a *policyra* mint olyan stratégiákra, amelyek egy adott közösség egészét érintő politikai döntésekre, illetve a közcélok megvalósítására összpontosulnak.⁴⁹ A közpolitikai (tudományos) szemlélet tehát eltér a politikaelmélettől, mivel hangsúlyozza, hogy a politika tudománya nem maradhat pusztá teória, és nem szorítkozhat kizárólag elméleti megközelítésekre. Ezek mellett multidiszciplináris⁵⁰ eszközzel, normatív megközelítésben, a politikai döntéshozatal és megvalósítás konkrét folyamataira kell fókuszálnia.⁵¹

A közpolitika tartalmazza az adott közélet, hatalmi rend gazdasági, kulturális és szociális problémáit, amelyeket konkretizálnak az ágazati politikák. Szakpolitika, avagy ágazati politika alatt a társadalomirányítás homogenitást mutató részeinek szakértelem és téma szerinti csoportjait, illetve az ezekhez kapcsolódó elkülöníthető feladatokat és folyamatokat értjük. A téma szempontjából releváns szakpolitika a művészetet és a művelődést öleli fel – érintve a gazdasági folyamatokat, az igazgatási gyakorlatot, az állampolgárok szabadidős tevékenységét és az állami mecénaturát.⁵² Ezt nevezzük kultúrpolitikának, amely tág értelemben a kormányzati akciók szándékolt, de szisztematikus következményei, valamint az azonosított kulturális célok felé tett intézkedések.⁵³ Egy másik összefüggésben a kulturális politika utal a kormányzati cselekvésre (vagy tétlenségre) a kulturális szektorban.⁵⁴ Bármilyen meghatározással is élünk, mindig szem előtt kell tartanunk azt a különbséget, amely a politikát mint az állam céljáról, szerkezetéről és működéséről szóló *tudományt*, és a politikát mint az állam bizonyos cselekvéseit, azaz a konkrét *gyakorlati államműveletet* egymástól elválasztja.⁵⁵

A kultúrpolitika teoretikus meghatározásának⁵⁶ alkalmazhatóságát a „ki?” – „mit?” – „hogyan?” kérdések mentén célszerű megvizsgálni.⁵⁷ Az első a kultúrpolitika alanyait jelöli ki: azokat, akik konkrét körülmények között aktív tevékenységet folytatnak a szektor közügyeiben. Ez negatív megközelítésben azt jelenti, hogy egyrészt nem alkotói magatartásokat ölel fel, másrészt pedig a passzív, tétlen szereplők nem sorolhatók ide. Továbbá fontos azt is rögzíteni, hogy a szóban forgó tevékenységnek közvetlen összefüggést kell mutatnia a kulturális szféra állami döntéshozatalával, ami vagy hatalmi, vagy azt befolyásoló magatartást jelent. Ennélfogva a kultúrpolitika szereplői lehetnek egyének és szervezetek is. Előbbi körbe a politikai döntéshozók, kulturális intézmények vezetői és a szakmai tanácsadók tartoznak, míg utóbbira példa lehet a kultúráért felelős minisztérium, avagy a funkcionális érdekszervezetek. A második kérdés arra mutat rá, hogy a vázolt aktorok tevékenysége miben nyilván meg, meghatározva ezzel a kultúrpolitika tárgyát és egyben produktumát. Elsődlegesen a jogszabályilag rögzített hatáskörben meghozott döntések sorolhatóak ide, amelyek értelemszerűen az államhoz, azon belül is valamely közigazgatási szervhez kötődnek. Ezek jellegük szerint lehetnek normatív és nem normatív produktumok – előbbi tipikusan a szabályozó és redistributív, utóbbi pedig tervező vagy kommunikációs eszköz. Másodikként a szakmai javaslatok, álláspontok, vélemények és ajánlások nevesíthetőek, amelyek lehetnek írottak és szóban, avagy fizikai magatartásban megnyilvánuló befolyásoló tényezők – mint például a

nyilvános beszédek, valamint közösségi megmozdulások. A harmadik támpont arra ad választ, hogy a szóban forgó szereplők milyen módon jutnak el a vázolt eredmények valamelyikéhez. Itt a kultúrpolitikát mint folyamatot kell tehát értelmezni, amely tovább bontható formalizált és informális processzusokra. Első esetében a szervezett, esetleg jogilag szabályozott eljárásokat értem, míg a második az *ad hoc* és fakultatív műveleteket öleli fel. Ezek a folyamatok további két csoportra oszthatóak jellegük szerint: léteznek döntési mechanizmusok és konzultatív formák, amelyek az aktorok közötti interakció terepei. Végül fontos utalni a folyamatként felfogott közpolitika szakaszaira, amely metodika hét fókuszpontot ölel fel: 1) kezdeményezés, 2) információ, 3) mérlegelés, 4) döntés, 5) végrehajtás, 6) értékelés, illetőleg 7) befejezés.⁵⁸

Mindemellett a kultúrpolitika meghatározásának nehézsége éppen tárgyából következik: szubjektív kategóriákon (például esztétika) alapuló döntéseket követel meg.⁵⁹ A terület korlátainak leépítése objektív standardok beépíthetőségén múlik, különösen a jogállami és demokratikus elveket követő politikai kultúrában.⁶⁰ Ezen túl feloldhatatlan problémaként jelenik meg a kulturális élet és egyéb szektorok, társadalmi alrendszerek interakciójában kitapintható hegemoniára törekvés: a politika túlzó befolyása mellett szemléletes példa erre a profitmaximalizáló piaci faktorok intervenciója, amely szituációt a másik oldalról nézve a kulturális szféra ellenállása jellemez.⁶¹

(Következtetések) Az elemzés eddigi részében a vizsgált terminusokat jártam körül, a definíciók és sajátosságok mentén. Zárásként ezek rövid összegzésére vállalkozom és a három fogalom kapcsolatát fejtem ki.

A kulturális jogok az alapvető jogoknak egy sajátos csoportja, amely a művészet és a tudomány szabadsága mellett az oktatáshoz és a művelődéshez való jogot öleli fel. Ezek jelentősége, hogy az egyén jogosultságait rögzíti az állammal szemben, továbbá a közhatalom aktív szerepvállalását írja elő. Ekként tekintve e jogok a kulturális élet legkisebb, ugyanakkor elsődleges központi elemére koncentrálnak: a (természetes és esetenként jogi) személyekre – vagyis az alkotó, kutató, oktató és művelődő emberre. A kulturális igazgatás fókuszában – a kulturális jogoktól eltérően – azonban az állam áll: azt határozza meg, hogy a közhatalomnak milyen intézményrendszert és közszolgáltatásokat kell biztosítania a kultúra területén. Végül a (szak)politika terepébe tartozó kultúrpolitika – legszélesebb kategóriaként – az érintett szektor makroszintű koordinálásának tartalmi irányait, az egyes területek egyensúlyát, fejlesztési területeit határozza meg.

Fontos különbség, hogy míg a kulturális jogok és a kulturális igazgatás a kultúra egész spektrumát lefedi, addig a kultúrpolitika ennél jóval szűkebb területet takar. A közfeladatok gyarapodása és a teendők komplexitása a társadalmak fejlődésének szükségyszerű hozadéka, amelynek következtében az egyes ágazatok specializálódtak, és így önálló szakpolitikával növelték ki magukat. Ebből adódóan a modern kultúrpolitika általában a művészeti, közgyűjteményi, közművelődési és örökségvédelmi területeket öleli fel, míg az oktatás- és a tudományirányítás külön ágazati politikaként jelenik meg.⁶²

A fogalmak összetettségükre ugyanakkor számos szinergia tapintható ki. A kulturális jogok gyakorlásának kiteljesedését és érvényesülését a közigazgatás teszi lehetővé: az egyes intézmények infrastrukturális bázisként, műhelyként szolgálnak a kulturális tevékenység folytatásában, míg a közszolgáltatások a kulturális termék, produktum széleskörű nyilvánosságához közvetítést, a befogadóhoz való eljuttatását garantálja. A kultúrpolitika eszközrendszere pedig nem más, mint a közigazgatás: a központi vagy helyi szakpolitikai döntések végső soron ezen keresztül realizálódnak. Ebből kifolyólag a kulturális igazgatás egyfajta híd szerepet tölt be a kulturális jogokkal élő egyének és

a kultúrpolitikai intézkedések között. Mindezek alapján megállapítható, hogy a kultúra jogi-igazgatási-politikai aspektusai komplex viszonyrendszert adnak, amelyek hol eltérést, hol pedig átfedés mutatnak.

A kulturális szektor stabilizálása az egyes államokban eltérő időpontban kezdődött. A stabilizáció lehetővé tette a kormányzatok számára, hogy átgondolják a kultúra területén betöltendő szerepüket, számos modelljét alakítva ki az ágazat igazgatásának. A kulturális közfeladatok bővülése, avagy kiszervezése, valamint az azokhoz kapcsolódó intézményrendszer centralizált vagy decentralizált formái a lehetőségek tárházát nyújtják a kormányzatoknak. Ráadásul bizonyos típus alkalmazása adott államban sem feltétlenül állandó – esetenként politikai kurzuson vagy kormányzati cikluson belül is változhat a kulturális politika hangsúlya, amely az igazgatási rendszerben is szükségszerűen leképeződik.⁶³ Jó példa erre Magyarország, hiszen a kultúra igazgatásának elmúlt tíz évét tekintve eleinte – különösen a Magyar Művészeti Akadémia életre hívásával – a kiszervezés dominált, ám az évtized második felében centralizáló lépések figyelhetők meg, amely különösen a kultúrafinanszírozás rendszerében érhető tetten.⁶⁴

Összességében rögzítendő, hogy – a szektor egészét tekintve – kiemelt felelőssége van a mindenkorai szakpolitikai vezetésnek, hiszen a makroszintű tervezésen túl figyelemmel kell lennie az egyéneket pozicionáló kulturális jogok tiszteletben tartására és a döntések végrehajtására hivatott igazgatási rendszer olajozott működésére.

JEGYZETEK

- 1 Fukuyama, Francis: *Államépítés – Kormányzás és világtrend a 21. században*. Budapest, 2005, Századvég Kiadó, 15–18. o.
- 2 Petrétei József: *Az alkotmányos demokrácia alapintézményei*. Budapest–Pécs, 2011, Dialóg Campus Kiadó, 428. o.
- 3 Petrétei: i. m. 443. o.
- 4 Halmi Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó, 84. o.
- 5 Ádám Antal: *Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás*. Budapest, 1998, Osiris Kiadó, 51. o.
- 6 Petrétei: i. m. 446. o.
- 7 Vö. 34/1994. (VI. 24.) AB határozat, ABH 1994, 17,182.
- 8 24/1996. (VI. 25.) AB határozat, ABH 1996, 107, 110.
- 9 Részletesen ld. Cseporán Zsolt: *A művészeti élet alkotmányjogi keretei Magyarországon* (Doktori értekezés). Pécs, 2017, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, valamint Kocsis Miklós: *A tudomány szabadságának új konstitucionális keretei*. Közjogi Szemle, 2011. 4. sz.
- 10 Magyarország Alaptörvénye X. cikk (1) bek.
- 11 Kucsra Tamás Gergely: *Összegzés a köztestületként működő Magyar Művészeti Akadémia közel két esztendejéről*. Magyar Művészet, 2013. 1. sz. 12–16. o.
- 12 Részletesen ld. Zeller Judit: *Az oktatáshoz való jog*. In: Chronowski Nóra et al.: *Magyar alkotmányjog III. Alapvető jogok*. Budapest–Pécs, 2006, Dialóg Campus Kiadó, 573–590. o.
- 13 Alaptörvény XI. cikk (2) bek.
- 14 28/2005. (VII. 14.) AB határozat, ABH 2005, 290, 314.
- 15 Sári János – Somody Bernadette: *Alapjogok – Alkotmánytan II.* Budapest, 2008, Osiris Kiadó, 302. o.
- 16 Bragyova András alkotmánybíró 32/2012. (VII. 4.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indokolása, Indokolás [71]
- 17 Bragyova András alkotmánybíró 32/2012. (VII. 4.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indokolása, Indokolás [72]
- 18 Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 27. cikk (1) bek.
- 19 Horváth Enikő: *A művelődéshez való jog*. In: Jakab András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja III.* Budapest, 2009, Századvég Kiadó, 2644. o.
- 20 Erről részletesen ld. Szabó Eszter Anna: *A kulturális örökség védelmének aktuális kérdései hazánkban*. In: Fazekas Mariann (szerk.): *Új generáció a közigazgatás-tudomány művelésében*. Budapest, 2013, Eötvös József Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 273–285. o.
- 21 Vö. a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény 76. § (1) bek.

- 22 1310/D/1990. AB határozat, ABH 1995, 585–586.
- 23 Varga Zs. András: *A közigazgatás és a közigazgatási jog alkotmányos alapjai. A magyar közigazgatás és közigazgatási jog általános tanai I. kötet.* Budapest, 2017, Dialóg Campus Kiadó, 172. o.
- 24 Bencsik András (szerk.): *Közigazgatási jog. Különös rész.* Budapest–Pécs, 2012, Dialóg Campus, 217. o.
- 25 Törvények adnak felhatalmazást a feladatok elvégzésére, így jogosultak különféle tevékenységek végzésére. Ld. Fazekas Marianna (szerk.): *Közigazgatási jog. Különös rész.* Budapest, 2011, Osiris Kiadó, 252. o.
- 26 A kultúra állami támogatásának két altípusa a közvetlen (költségtérítési támogatás például: ösztöndíj, normatíva, pályázati támogatás stb.), valamint a közvetett (adórendszeren keresztül) eszközök szerint határozható meg. Vö. Rixer Ádám: *Humán közszolgáltatások igazgatása.* Budapest, 2011, Patronicium Kft., 114. o.
- 27 Patyi András: *A közigazgatási működés jogi alapjai. A magyar közigazgatás és közigazgatási jog általános tanai II. kötet.* Budapest, 2017, Dialóg Campus Kiadó 34. o.
- 28 Patyi: *i. m.* 35–36. o.
- 29 Patyi: *i. m.* 37. o.
- 30 Vö. Madarász Tibor: *A magyar államigazgatási jog alapjai.* Budapest, 1990, Tankönyvkiadó, 57–58. o.
- 31 Madarász Tibor: *Közigazgatás és jog.* Budapest, 1987, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 24–34. o.
- 32 Uo.
- 33 Részletesen ld. Fazekas (szerk.): *Közigazgatási jog. Különös rész.* 251–252. o.
- 34 Nem kétséges, hogy ma jelentős profit forrása lehet a kulturális szféra – a könyvkiadás, a művészet, sőt maga a tudomány is. Fazekas (szerk.): *Közigazgatási jog. Különös rész.* 251. o.
- 35 A kultúra valamennyi szegmense stratégiai jelentőségű egy adott társadalom életében, ezért az állam nem dönthet úgy, mint az ipari termékek és különféle szolgáltatások tekintetében, hogy rábízza a piaci versenyre a szükségletek kielégítését. Fazekas (szerk.): *Közigazgatási jog. Különös rész.* 252. o.
- 36 Hoffman István: *A közszolgáltatások fogalmának főbb megközelítési a jogi szabályozásokban – interdiszciplináris kitekintéssel.* Magyar Jog, 2015. 4. sz. 223. o.
- 37 Fazekas Marianna: A humán-közszolgáltatások. In: Fazekas Marianna (szerk.): *Közigazgatási jog. Általános rész II.* Budapest, 2017, ELTE Eötvös Kiadó, 116. o.
- 38 Ld. Fazekas (szerk.): *Közigazgatási jog. Általános rész II.* 116. o.
- 39 Fazekas (szerk.): *Közigazgatási jog. Általános rész II.* 117. o.
- 40 Uo.
- 41 Fazekas (szerk.): *Közigazgatási jog. Általános rész II.* 118. o.
- 42 Fazekas (szerk.): *Közigazgatási jog. Általános rész II.* 119. o.
- 43 Fazekas (szerk.): *Közigazgatási jog. Általános rész II.* 126. o.
- 44 Szűkebb és tágabb értelemben vett kulturális igazgatás. Vö. Rixer: *i. m.* 91. o.
- 45 A nemzetközi szakirodalom figyelembevételével 40-50 elkülönült kulturális igazgatási ágazatot különböztethetünk meg. Vö. Berényi Sándor: A kulturális közigazgatás általános kérdései. A közművelődés és a közgyűjtemények igazgatása. In: Ficzer Lajos – Forgács Imre (szerk.): *Közigazgatási jog – Különös rész.* Budapest, 2006, Osiris Kiadó, 312. o.
- 46 Bayer József: *A politikatudomány alapjai.* Budapest, 2000, Napvilág Kiadó, 21–25. o.
- 47 Samu Mihály: *Általános jogpolitika – A jog depolitizálása.* Budapest, 2003, Akadémia Kiadó, 36. o.
- 48 Ágh Attila: Közpolitika. In: Gyurgyák János szerk.: *Mi a politika?* Budapest, 1994, Századvég Kiadó, 3. o.
- 49 Kaiser Tamás – Farkasné Gasparics Emese – Zongor Gábor – Gál Márk: *Helyi közpolitika – A helyi közpolitika fejlesztése az önkormányzatok működésében.* Budapest, 2018, Dialóg Campus Kiadó, 10. o.
- 50 Egyszerre része a politikatudománynak, de közigazgatás- és jogtudományi diszciplína is, mivel érintkezik a közigazgatási jog, a közösségi gazdaságtan, a közpénzügyek, az államszámvitel, a köztisztviselési menedzsment és a közszolgálati etika kérdéseivel. Bauer Lilla Erzsébet: *Közpolitikai kénszerek és mozgásterek – Közpolitikai elemzés a rendszerváltást követő időszak magyar közoktatás-irányításának eredményeiről és kudarcairól* (Doktori értekezés). Budapest, 2014, Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Doktori Iskola, 17. o.
- 51 Monografikus jelleggel ld. Lasswell, Harold D.: *Politics: Who gets What, When, How?* New York, 1936, McGraw Hill.
- 52 Cunningham, Stuart: Cultural Studied from the Viewpoint of Cultural Policy. In: Miller, Toby – Lewis, Justin szerk.: *Critical Cultural Policy Studies: A Reader.* Malden, 2003, Blackwell, 19. o.
- 53 DiMaggio, Paul: *Cultural Policy Studies: What They are and why We Need Them?* Journal of Arts Management and Law, 1983. 1. sz. 242. o.
- 54 Gray, Clive: *Analysing cultural policy: Incorrigibly plural or ontologically incompatible?* International Journal of Cultural Policy, 2010. 2. sz. 222. o.
- 55 Kornis Gyula: *A kultúra válsága.* Budapest, 1934, Franklin-Társulat, 120. o.
- 56 A kultúrpolitika tudományos felfogásáról ld. Scullion, Adrienne – García, Beatriz: *What is*

- cultural policy research?* International Journal of Cultural Policy, 2005. 2. sz.
- 57 Vö. Bell, David – Oakley, Kate: *Cultural Policy*. London & New York, 2015, Routledge, 45–75. o.
- 58 Ld. Easton, David: *The Political System. An Inquiry into the State of Political Science*. New York, 1953, Knopf.
- 59 Ahponen, Pirkkoliisa: Dilemma of Cultivation: Cultural Politics between Critical Theory and Cultural Studies. In: Ahponen, Pirkkoliisa – Kangas, Anita szerk.: *Construction of Cultural Policy*. Helsinki & Jyväskylä, 2004, Minerva, 234. o.
- 60 McGuigan, Jim: *Culture and the Public Sphere*. London & New York, 1996, Routledge 1.
- 61 Monografikus jelleggel ld. Bourdieu, Pierre: *A művészet szabályai – Az irodalmi mező genezise és struktúrája*. Budapest, 2013, Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola.
- 62 Kiváló példa erre a jelenlegi magyar kormánystruktúra, ahol a kultúrpolitika sem egységes, hiszen az örökségvédelem nem a kulturális tárca, hanem a kancelláriaminiszter felelősségi körébe tartozik. Ugyanakkor az oktatáspolitikai is kettészakadt: a köznevelés-igazgatást és a felsőoktatás irányítását (a szakképzéssel együtt) szintén eltérő minisztériumok végzik.
- 63 A modellek összehasonlító elemzéséről részletes ld. Kocsis Miklós *A kulturális alapjogi jogalkotás hatása a kulturális igazgatás szervezetrendszerére – Műhelytanulmány*. Budapest, 2016, Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézet.
- 64 A hazai kulturális igazgatás aktualitásairól bővebben ld. Kucsera Tamás Gergely: *A kultúra igazgatása az utóbbi másfél kormányzati ciklusban és a Nemzeti Kulturális Tanács*. Valóság, 2020. 4. sz.

